

Ольга КІРІЄНКО (Київ)

**Щоденники Вероніки Черняхівської
як джерело до реконструкції
її просопографічного портрета**

Поетка і перекладачка Вероніка Олександрівна Черняхівська (1900–1938) була донькою відомої української письменниці і громадської діячки Людмили Михайлівни Старицької–Черняхівської¹ та онукою видатного українського драматурга, корифея українського театру Михайла Петровича Старицького². Доля Вероніки – ніби символ долі української інтелігенції молодшого покоління, того прошарку еліти, що сформувався на значних здобутках національної культури кінця XIX століття та був знищений у період лютування сталінських репресій 30 років XX ст.

Тривалий час ім'я та творчий доробок Вероніки Олександрівни перебували у забутті. Після 1990 р. постать В. О. Черняхівської почала привертати увагу дослідників, але і до сьогоднішнього дня вивчена вона недостатньо. Потребує уточнення і доповнення ряд важливих моментів у біографії письменниці та дослідження її творчого доробку. В контексті сучасних історичних досліджень не менш важливою справою є робота над створенням просопографічного портрета В. О. Черняхівської як члена визначної родини Старицьких–Черняхівських–Штешенків, та однієї з представників української інтелігенції 20–30 рр. XX ст. Вирішення цієї проблеми, в свою чергу, потребує виявлення та дослідження джерельної бази, визначення цінності та інформативних можливостей окремих її компонентів. Метою даної публікації є дослідження щоденників Вероніки Олександрівни, як одного з основних джерел до реконструкції її просопографічного портрета, визначення їх специфіки, інформативних можливос-

тей, значення порівняно з іншими джерелами для доповнення вже відомої сучасній українській історіографії інформації про її долю.

Особистість Вероніки, її біографія, наповнена як романтичними сюжетами, так і трагічними моментами, час від часу і раніше привертала увагу науковців та публіцистів. Перші згадки про неї з'явилися у публікаціях представників української діаспори у зв'язку з постаттю її матері. Більшість цих статей рясніє майже детективними моментами, але подана у них інформація є не завжди достовірною і часто не відповідає дійсним фактам життя письменниці³. Після здобуття Україною незалежності та повернення до наукового та публіцистичного обігу імен репресованих членів родини Старицьких до постаті письменниці звернувся Юрій Хорунжий, він присвятив В. О. Черняхівській кілька статей у періодиці та розділ у книзі „Шляхетні українки”⁴. У редактованому ним журналі політ'язнів та репресованих „Зона” з'явилися перші публікації елементів творчої та епістолярної спадщини, серед них і уривки з щоденників Вероніки Черняхівської⁵, було надруковано спогади про неї Алли Грінченка⁶, яка в дитинстві чимало спілкувалась з Веронікою⁷. Варто зауважити, що при написанні розділу у книзі „Шляхетні українки” Ю. М. Хорунжий згадує про щоденникові записи В. О. Черняхівської, але відомості взяті із них досить фрагментарні, ілюструють лише кілька фактів з її біографії. Опубліковані ж у № 13 журналу „Зона” невеликі за обсягом уривки з „Щоденника” Вероніки Олександрівни датуються 1922 р. і дають ілюстрацію лише до окремих моментів її подружнього життя.

Таким чином, до сьогоденного дня відсутнє повноцінне дослідження щоденників В. О. Черняхівської, які є важливим джерелом при вивченні її життєвого та творчого шляху, одним з найважливіших компонентів джерельної бази при створенні просопографічного портрету.

Загалом джерельну базу для реставрації біографії та дослідження творчого доробку В. О. Черняхівської можна поділити на три групи. Перша – щоденники, листи, записники, чернетки та рукописи творів і перекладів письменниці. Все це складає її

особистий архів, який зберігається у фондах Музею видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панааса Саксаганського та Михайла Старицького і є частиною родинного архіву Старицьких–Черняхівських–Стешенків. Другою групою матеріалів, щоправда малочисельною, є судово-слідчі документи – справа арешту Вероніки Олександрівни у зв'язку з процесом „Спілки Визволення України” 1929 року⁸, справа арешту 1938 року (у двох томах)⁹, сюди ж можна віднести слідчі справи інших представників родини Старицьких та їхнього оточення, що містять матеріали до біографії поетки та перекладачки, серед них варто назвати справи Л. М. Старицької–Черняхівської, О. Г. Черняхівської, С. О. Єфремова, В. Ф. Дурдуківського, А. В. Ніковського, В. М. Чеховського та ін., що зберігаються у галузевому архіві Служби Безпеки України, а також слідчу справу двоюрідного брата Вероніки, Ярослава Стешенка (1904–1939), яка зараз знаходиться у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Наступним видом джерел є спогади про родину Черняхівських, які містять чимало інформації щодо долі Вероніки. При дослідженні долі В. О. Черняхівської як письменниці та перекладачки варто зацентувати увагу і на її творчій спадщині – перекладах, оригінальних поезіях, дитячих творах, звернувшись при тому і до поодиноких критичних зауваг щодо них, які друкувалися у періодиці 20–30-х років минулого століття. Але, як було вище зазначено, у даній статті зупинимося на одному з найважливіших джерел для розкриття образу Вероніки Олександрівни – на її щоденниках, як на матеріалах, де досить повно розкриваються не лише життєві обставини, а й внутрішній світ жінки.

При відтворенні біографії тієї чи іншої постаті одним з найважливіших джерел є щоденники. Саме у них, особливо якщо вони охоплюють більш-менш тривалий період, фіксуються не лише життєві факти, а більше ніж у будь-яких інших матеріалах виявляється психіка людини, настрої, вірування, зацікавлення, смаки. У більшості з них віддзеркалюються сімейні стосунки, інтимні сторони життя. Разом з тим вони можуть фіксувати і події державного, політичного значення, згадка про них, навіть якщо автор

не був державним чи політичним діячем, вже говорить про те, що вони відігравали певну роль у його житті, принаймні у сенсі переживань та роздумів

Різні люди пишуть щоденники з різною метою – для реєстрації подій, самопостереження, морального чи професійного самовдосконалення, як матеріал для майбутніх записок чи нарисів. Але у будь-яких випадках у щоденниках присутня особистість автора, яка віддзеркалюється з різних сторін. Час від часу, особливо у не фаховій, довідковій літературі можна зустріти визначення щоденника, як літературного жанру, позначеного високою чесністю і відвертістю оповіді. Як доводять сучасні дослідження¹⁰, це не завжди буває так. Не рідко при вивченні цих джерел можна виявити відкриті, або ж завуальовані зізнання авторів щодо неправдивості написаного. Часто щоденники пишуться не лише для себе, і це, в свою чергу, суттєво впливає на подану в них інформацію, а отже вимагає і спеціального підходу до їх використання як історичного джерела. Ці моменти необхідно враховувати при використанні подібних матеріалів. Як видно з щоденників Вероніки Черняхівської, вона вела записи з метою самопостереження, прагнула до фіксації власних переживань та вражень, але найголовніше – щоденники давали можливість дівчині створити окремих, досконалих, віртуальний світ.

У фондах Музею Михайла Старицького, що входить до комплексу Музей видатних діячів української культури зберігається три щоденника В. О. Черняхівської, що охоплюють період з 1917 по 1924 рр. Як видно, час написання документів збігається з найдраматичнішими роками в нашій історії. Саме на часи визвольних змагань та становлення радянської влади на українських теренах припала юність майбутньої письменниці та перекладачки. Але перед тим як перейти до безпосереднього розгляду документів, коротко оглянемо основні віхи біографії В. О. Черняхівської.

Вероніка народилась 25 квітня 1900 року. Дівчина виховувалась у вишуканій мистецькій атмосфері, що панувала як у родині її батьків, так і в сім'ї діда – М. П. Старицького, з дитинства захоплювалась літературою, іноземними мовами, музикою,

театром, у підлітковому віці мріяла про сцену. 1918 року з золотою медаллю закінчила Другу українську гімназію ім. Кирило-Мефодіївського братства, за радянських часів здобула вищу економічну освіту, але пішла працювати за покликанням – перекладачкою, перекладала як фахову літературу так і твори світових класиків – Джека Лондона, Емілі Золя, Чарльза Діккенса, Стендаля, Гі де Мопассана. Але життя В. О. Черняхівської було обірвано рішенням трійки при Київському облуправлінні НКВД УРСР. За сфабрикованим звинуваченням у шпигунстві на користь Німеччини 23 вересня 1938 року Вероніку було розстріляно¹¹. Про трагічну долю Вероніки Олександрівни Черняхівської дізналися лише 1990 року, коли на запит Музею видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського та Михайла Старицького була видана довідка КДБ УРСР про її реабілітацію¹².

1917 року, в період з якого беруть початок записи у щоденниках, розпочалася нова сторінка в житті Вероніки: по-перше, вона однією з перших вступила до Другої української гімназії імені Кирило-Мефодіївського братства, навчання в новому закладі суттєво відрізнялося від навчання у жіночій гімназії царських часів, і враження від цього, щоправда дуже особисті, юна гімназистка неодмінно фіксувала у щоденнику. По друге, саме в цей час вона зустріла своє перше справжнє кохання – офіцера Костянтина Велігорського¹³. Тема нещасливого, розбитого війною кохання стала лейтмотивом у щоденниках Вероніки.

Аналітична та синтетична критика джерела дає підстави для висновку, що перед нами оригінальний, автентичний документ, про це свідчить аналіз почерку Вероніки Олександрівни, порівняння щоденників з іншими видами її рукописів. Збереглося три щоденники В. О. Черняхівської: 1) 1917–1918 рр.¹⁴, 2) 1918–1919 рр., в нього ж вкладено частину зошита без обкладинки з записами за 1920 р.¹⁵, 3) 1922–1924 рр.¹⁶, всі вони написані у загальних зошитах в лінійку, писані чорним, фіолетовим, червоним чорнилом, подекуди хімічним олівцем. Щоденник 1917–1918 рр. вміщено у зошиті в твердій обкладинці, обсягом у 132 аркуші, перший запис датований 1 жовтня 1917 р., останній –

25 вересня 1918, сюди ж вкладено 7 аркушів з фрагментами записів зроблених протягом року. Щоденник за 1918–1919, 1920 рр. написано у зошиті в м'якій шкіряній обкладинці, записи налічують усього 79 аркушів, у нього вкладено частину зошита в лінійку без обкладинки із записами за 1920 р., усього в зшитку 108 аркушів. Записи охоплюють період 28 вересня 1918 р. до 17 березня 1920. Третій, останній щоденник 1922–1924 рр. міститься у зошиті у твердій обкладинці з підписом І. Євлащенко¹⁷ „З природи”¹⁸, налічує 55 аркушів, щоденникові записи на аркушах 1–43 охоплюють період від 4 січня 1922 р. до 30 січня 1924 р., далі з 44 по 55 аркушах чернетки з фрагментами творів, вправи з іноземних мов записані рукою Вероніки.

Мова документів здебільшого українська, час від часу з'являються записи російською та французькою. У перших двох щоденниках записи регулярні, поденні. Але зустрічаються і перерви, продиктовані складними життєвими обставинами воєнних років, коли дівчина не мала змоги занотувувати. У щоденнику 1917–1918 років паузи у період з 1 січня до 25 лютого 1918 р., від 1 липня до 25 серпня (в цей час перебувала з батьками на дачі в Плютах). Записи 20-х нерегулярні, у щоденнику за 1922–1924 роки трапляються досить значні перерви кілька місяців, місяць, кілька тижнів. Перерви у нотатках за 1917–1920 рр. трапляються і тому, що деякі аркуші були пізніше вирвані. Однією з особливостей, (чи не найголовнішою) щоденників В. О. Черняхівської є те, що чимало записів у них ретельно замальовано або стерто, а деякі фрагменти, або навіть і цілі аркуші вирізано. Судячи з усього, це було зроблено пізніше часу написання, найвірогідніше в 1930-х роках, коли Вероніка перебувала під арештом, можна припустити, що батьки, щоб запобігти використанню документів при фабрикації звинувачення, могли видалити з них будь-які компрометуючі записи. Можна зробити й інше припущення, що ці вилучення зроблені після 1945 р., коли сімейний архів знаходився у двоюрідної сестри Вероніки, Ірини Стешенко (1898–1987)¹⁹, адже зберігати документи репресованих було справою досить небезпечною. З тексту видалені місця, де, судячи з часу й контексту, подано негативні характеристики більшовиків, червоної

армії, згадки про битву під Крутами, пересування військових частин української армії, оцінки дівчиною тогочасних політичних подій, негативні характеристики умов життя 1922–1924 роках. Детальніше розглянувши вилучення з тексту документів, можна зробити такі висновки. Аркуші, вирізані повністю, мають відповідати записам на часових проміжках: між першим січня та 25 лютого 1918 р., кінця березня – початок квітня 1918 р., в період між 3 і 16 вересня 1918 р., кінця жовтня 1918, початку листопада 1918 р., середина грудня 1918 р., 21 січня – 2 лютого 1919 р., 24–25 лютого, кінець квітня – початок травня 1919 р., перша половина грудня 1919 р., кінця лютого 1920 р., кінець травня – середина липня 1922 р., середина лютого 1923 р. Більшість з них збігається з етапними в історії нашої держави історичними подіями – проголошення IV Універсалу Центральної Ради, захоплення у січні 1918 р. Києва більшовиками, зміна урядів (вступ до Києва Директорії), проголошення злуки ЗУНР та УНР, вступ до Києва радянських військ у лютому та грудні 1919 р., часи нестабільної ситуації вже після встановлення радянської влади та ін.

Значна частина записів у щоденниках збереглася у фрагментарному вигляді – адже частина аркушів була обірвана або ж вирізана. Найчастіше це записи, в яких В. О. Черняхівська міркує про місцезнаходження та загибель К. Велигорського²⁰, у щоденнику за 1917–1918 рр. видалено фрагмент аркуша з кінцівкою поезії Вероніки „Мое покаяние”²¹, згадка про смерть І. М. Стешенка²², роздуми про умови життя за часів громадянської війни та в період становлення радянської влади та ставлення до цих подій²³. Наприклад, запис від 22 грудня 1917 року*: “Сижу я собі сьогодні в самому мінорному настрою і учу урок музики, коли це чую різкий, рішучий дзвіночок, біжу одчиняти двері, а в душі і надія і страх – одчиняю – Кока! Він був такий добрий, що виконав моє прохання і зайшов за мною. Він попрохав мене заграти йому в останній раз вальс з „Ноктюрна”, а потім ми одпра-

* Туті далі цитати з щоденників В. О. Черняхівської подаємо зі збереженням авторської орфографії.

вилились аж на товарну станцію, де стоїть його ешелон. Я перший раз була там, і дуже рада, що досягла свого: побачила принаймні потяг і вагон, в якому Кока поїде... Зараз може вже стукають потихеньку колеса його потяга, в полі свистить вітер, а Кокочка лежить на верхній полиці і думає про мене; він сказав «я буду часто вспоминать об этих днях», а як часто будувгадувать їх я? Сумно яюсь, і стискається серце, коли подумаю, що в [далі обі-рвано, на звороті :]... що він їде з ешелонмкозаків. Те, що Кока не хоче лишатись тут, в тилу, ставить його дуже високо в моїх очах, от де видно благородство душі – волю краще рїскувати життям, ніж бути трусом і ховатись...»²⁴.

Ще одним, важливим різновидом вилучень у щоденникових записах В. О. Черняхівської є замальовані або ж витерті слова, фрази, речення²⁵. Ці вилучення так само виникають у місцях, де мова йде про битви української армії з більшовиками, витерто топоніми з вказівкою на місця битв та поховання К. Велігорського, замальовано окремі прїзвища та імена. Наприклад, у описі перепоховання на Аскольдовій могилі загиблих під Крутами юнаків присутні такі вилучення: «Вчора поховали нещасних [кїлька слів стерто] між ними і Володю²⁶. Було так невимовно гарно дивитись з Аскольдовоїмогили, широкий прозорий Дніпро, рожеві хмарки, дерева з бруньками і дивно, що в такий чудовий вечір їх, молодих, таких близьких і знайомих, спускають в сиру землю...»²⁷. Нижче у цьому записі ще одне вилучення: «Батюшка перечислював імена убитих – між ними був і Константин. І з жахом думалося, а що коли десь далеко в [1 слово стерто, ймовїрно топонїм] на могилі убитих так само поминають Константина»²⁸. Цїкавими є вилучення окремих речень у щоденнику за 1922–1924 рр. Тут було видалено фрази, що негативно характеризували умови тогочасногожиття. Наприклад, запис від 5 липня 1923 року: «Зараз нема роботи і більше думаю, а це погано, не копаюсь в своїх почуттях, бо їх, власне, нема, а гидко від всього. Паршиво тепер [далі кїлька слів стерто]...»²⁹. Дещо з видаленого тексту піддається прочитанню, але відновити більшість елементів на сьогоднішній день неможливо. Закїнчуючи характеристику вилучень у щоденниках В. О. Черняхівської,

варто зауважити, що так само частково витерто, а частково ви-рїзано інформацію, що свїдчить про пересування частин української армії та майбутні битви з більшовиками в тексті листа до Веронїки Костянтина Велїгоського³⁰, що надїйшов дївчинї у кїнці грудня 1917 року громадською поштою, тож пояснення втручанням військової цензури мало вїрогїдне.

Ще однією, важливою особливїстю щоденникїв, є коментарї самої Веронїки, якї авторка робила на полях щоденника або поруч із записами. Вона неодноразово перечитувала власні щоденники, робила приписки, коментувалазаписи з позиції пїзнїшого сприйняття: наприклад, запис 1917 року, в якому йдеться про її зустрїчї з коханим. Поруч олівцем дописано: «Пройшло вже чотири роки. І коли я заплюшую очї і вдумаюсь – розумїющо я втратила. У порївнянні з цим дїйсність – карикатура...»³¹. Або ж поруч із записом від 11 травня 1918 року, у якому йдеться про спїлкування з подругою, що померла 1922 р., зроблено такий коментар: «І нема навіть тої втїхи, як про Коку, що йому краще бути зараз мертвим. Вона любила життя, умїла жити, бути потрібною життю. Тепер за гранями у мене двї найрїднїші людини, а тут тїльки мама. 22»³². Деякі рядки у щоденниках дещо пїзнїше були пїдкресленї хїмїчним олівцем, серед них мрїї про зустрїч з коханим, про щасливе життя в майбутньому, сподївання, що виявились марними.

Для Веронїки щоденники були і першим мїсцем для авторських випробувань – у зошитах поруч із звичайними записами знаходимо чимало поезїй дївчини, пїзнїше і її переклади. Враховуючи те, що у перїодичних виданнях 1920-х рокїв поезїї Веронїки друкувала не часто, то щоденники виступають на сьогодні єдиним джерелом для збирання її творчостї.

Але неможливо дослїдити природу щоденникїв Веронїки Черняхівської як джерела до вивчення її особистостї, не звернувшись до розгляду їх інтертекстуальностї

Одразу слїд вїдзначити, що щоденники майже не фїксують проявїв буденногожиття, історичних подїй. Лише деякі, пооди-

* Рїк, коли було дописано цей коментар, проставлений самою В. О. Черняхівською

нокі моменти (як наприклад, мобілізація українських військових, вибухи складів на Звіринці, поховання крутян, відкриття Української Академії Мистецтв) знаходять досить суб'єктивне, вибіркоче відображення через описання враження авторки від навколишніх подій. Ці джерела суттєво відрізняються від відомих широконауковому загалу щоденників Євгена Чикаленка³³, який досить повно (хоч за визначенням самого автора і “однобоко”) описав розвиток українського національно-визвольного і культурницького руху та умови становлення української державності, або Сергія Єфремова³⁴, що описують умови життя представників української наукової та культурницької еліти у 1920-х роках та рясніють гострими коментарями. Автори цих документів мали на меті зафіксувати події і явища в історії, залишити поденний спогад про життя української інтелігенції, прокоментувати та пояснити тогочасну ситуацію. В матеріалах юної Вероніки перш за все знаходимо відображення внутрішнього світу дівчини, її сприйняття буття, людської особистості як феномену. І лише певна імпресія, враження від реальності, історичних подій, подій в житті родини Черняхівських, Стешенків, Старицьких знаходять своє місце на сторінках зошита. Таким чином, щоденники Вероніки 1917–1920 років перш за все втілюють її настрої, психічний стан, мрії, які час від часу перемежуються з поезіями дівчини, інколи виклад у щоденниках перетворюється на художнє описання снів-марень. Щоденникові записи 1922–1924 років більш медитативні, в них домінують роздуми над життям у новоствореному Радянському Союзі, місцем у ньому людини, особливо – представниці інтелігенції. Інколи в щоденниках обмірковуються певні факти з життя їх авторки, але як і раніше переважають не описи події того чи іншого дня, а викликані ними переживання, міркування з їх приводу.

Як вище згадувалося, основною темою щоденникових записів Вероніки стало її кохання до Костянтина Велігорського. Цей сюжет суттєво вплинув на внутрішню текстову будову щоденників, але найбільше вартий уваги при просопографічному дослідженні. Позналилися вони на початку 1917 року, Велігорські, судячи з відомої інформації, були досить близькими друзями ро-

дини Черняхівських. Спілкування з ними Вероніки розпочалося ще з дитячого роману з Олександром Велігорським. Але саме його брат, Костянтин, став для Вероніки тим, чий образ ототожнювався з образом ідеальної, здебільшого придуманої людини. Зустрічалися вони в реальному житті небагато, невдовзі після знайомства Костянтин, як учень артилерійської школи, був мобілізований, повернувся до Києва в грудні 1917-го року і одразу вступив добровольцем до лав української армії. За десять днів відбув у напрямку північного фронту. Разом вони були небагато, але мрія про красеня-офіцера супроводжувала Вероніку кілька років. У січні 1918 року Костянтин загинув, про це вона дізналася лише за кілька місяців. Цей досить простий сюжет суттєво ускладнив композицію щоденника, яка вже сама по собі виявила одну з найголовніших рис особистості письменниці.

В першу чергу, саме щоденник став тим загадковим світом, в якому Вероніка отримала змогу наблизитися до ідеального, з її точки зору, життя, устрій якого нагадував сюжет одного з французьких або німецьких романів, якими вона зачитувалась. Реальний світ виглядав для неї занадто грубим і недосконалим, у ранніх записках відчувалось суттєве прагнення до мрії, до буття спорідненого з вигаданим світом літератури. В цьому вона навіть зізнається в одному з щоденникових записів: „...Щоб людина почувалась добре навіть в горі, треба щоб вона жила в суспільстві підходящому до неї. У мене цього нема, я не для нашого товариства, воно-ж викликає у мене скуку здебільшого і незадоволення. Мені хотілося-би жити в „мире” Rod'a³⁵ або Pierr'a Loti³⁶, мене ваблять їх типи, є в них щось тонке, надзвичайно, невимовно гарне, чого у нас ніколи не буде бо надто ми ще сирі, необроблені.. француз-же Ростан³⁷ написав „La princesse lointaine”³⁸ – „ведь в мире одна красота – мечта, дорогая мечта”... Вінніченко цього не скаже...”³⁹.

Не менш важливим виявилось і захоплення творчістю поетів декадансу. Тому і декадансове заперечення недосконалого світу, його мотиви занепаду в переплетінні з суттєвими соціальними перетвореннями, руйнацією старого устрою, стали тою точкою відліку, з якої розпочалася гра, яка протягом тривалого часу (аж до 1922 року) домінувала у матеріалах Вероніки.

Фактично нею була створена окрема реальність, сповнена літературою, поетичним сприйняттям світу, в якій і було розіграно роман, в основі сюжету якого нещасливе кохання. Роман розігрувався в три етапи – перший – очікування на приїзд К. Велігорського, далі, після його приїзду фіксувалася у вигляді своєрідної хроніки частота їхніх побачень, прагнення до високих, книжних стосунків, але життя приносило свої розчарування, і на сторінках зошита замиготіли розпачливі нотки, в яких Вероніка сумувала за втраченою мрією. Від'їзд і прощання з Костянтином дали змогу продовжувати гру і моделювати ситуацію вірного, подекуди безнадійного чекання. Але тут не можна не помітити зі строкатих обривків опису буденного життя, що сум і чекання виникали лише на папері. Зафіксовані поруч події, матеріали листування Вероніки тих часів доводять зовсім протилежну картину. Гра тривала. Третя, фінальна частина – втрачене кохання, за обсягом вона найбільша і затягується майже на два роки. В ній стає зрозумілим, згідно з яким твором моделюється ситуація у власній історії Вероніки. В сюжеті власного кохання, і в цьому вона майже відкрито зізнається в одному з записів, дівчина наслідувала сюжет опери-хвилинки Людмили Старицької-Черняхівської „Nocturno”. Сюжет доволі простий – кохання панянки і офіцера. Офіцер загинув під час війни 1812 року, але дівчина все своє життя чекала на коханого. В кінці стверджується вічність і краса почуття. Вероніка неодноразово цитувала як ілюстрацію до власних переживань уривки з „Ноктюрну”. Та врешті гра набридла, виникло бажання жити у реальному світі: „І пройде час наш бурхливий, і для другіх, щасливих, і може для мене самої все це буде тільки тінь, ніби і поетично, і романтично – вірність до гроба, вічний сум. Але ріжниця та, що легко сказати панночці з Ноктюрна „а легка голка золота скрашала молодіє літа, його чекала я його, його єдиного мого...” , а як мені, живій людині жити, виконувати всі потреби крикливого життя і тіла і чекати, чекати його, коли я знаю, що це даремно...”⁴⁰.

Але на тому етапі гра вже стала дійсністю, а в її фіналі відбувалося ототожнення власної скаліченої долі, зруйнованого суспільного життя, винищеного покоління. І перед молодою жін-

кою врешті решт з'являється чорна пуста: „Аж страшно робиться, коли придивишся до сучасного життя – така безчесність і безпринципність, що просто диво. Що вийде з нового покоління – це-ж будуть не люде, а якісь чудовища І, головне, сама прекрасно бачу, що старі колони – чесність, правда, право і т. д. повалились; на їх руїнах безсоромно танцюють і богохульствують або спекулюють їхніми обломками. [...] Найкращі убиті. Ціле прекрасне, творче, сильне покоління знищене, осталися вирошки. Більш старші люде все-ж приємніші од молодих: у ніх хоч трохи зосталось чогось людського...”⁴¹.

Власне кажучи, та гра, що стала реакцією творчої тонкої натури на недосконалість реального буття, програна гра, до якої долучилася втрата близьких людей, у значній мірі змінила свідомість жінки. Фактично розпач та розчарування, втрата зв'язку з зовнішнім світом стали одними з основних сюжетів подальших, більш зрілих записів. У щоденниках, написаних за радянських часів мінорний настрій та неприйняття зовнішнього світу межують з повною відірваністю від нього.

Отже, при вивченні постаті Вероніки Олександрівни Черняхівської одним з ключових моментів постає прискіпливе дослідження саме щоденників, які, крім того, дозволяють з'ясувати і коло її зацікавлень, значення для неї літератури, мистецтва взагалі та визначення нею самою власного місця у світі.

На сторінках зошитів зафіксовано не лише прояв гри, а й чимало відомостей про визначення свого власного місця у світі, устремління, прагнення, уподобання майбутньої письменниці-перекладачки. Одне з ключових місць у житті Вероніки відігравало мистецтво. Часто у ньому вона шукала порятунку від жорстокості навколишньої дійсності, розмірковуючи над подіями 1917–1918 років, вона записала: «Яке щастя, що на світі лишається хоч мистецтво, що хоч воно дає можливість забути весь гідкий сум сучасного життя...»⁴². Юна гімназистка захоплювалась музикою, театром, літературою. З тих відомостей, що знайшли втілення у джерелі, легко визначити її уподобання, захоплення: „...А музика... Це болюче питання для мене. Так її люблю, так ніжної люблю, і такі невиражні результати! Правда, багато в

чому вина моєї вчительки, але все-ж якось боляче. Я-б оддала 10 років життя, аби тільки гарно, талановито грати. Цей рік – останній коли знов сидітиму на гаммах і т. и. гадості, бо зовсім кину. Для себе гратиму, звичайно, але вчитись – годі.

Краще музики нема на світі нічого, особливо інтимної, не гучної. Я закохана в Шопена, Чайковського Люблю Бетховена...”⁴³.

Але все-таки ключове місце в її уподобаннях посідала література. З юнацьких років вона зачитувалась творами французьких, німецьких, англійських письменників, відзначала досконалість поезії Р. Тагора, найкращими творами української літератури вважала драматургію Лесі Українки. І вільно володіючи по закінченні гімназії французькою, планувала удосконалювати англійську та німецьку мови. Втім і раніше твори французьких письменників читала вона в оригіналі, не звертаючись до перекладів. Складніше було ставлення до власної оригінальної творчості. В щоденниках легко помітити поетичні рядки, а то навіть і цілі поезії, написані Веронікою, приміром, а поруч із тим – розпач через невправність у написанні власних віршів.

Судячи з контексту щоденникових записів, вона ніколи не планувала друкувати свої літературні твори, щоправда її мати, Л. Старицька–Черняхівська тривалий час не полишала надії виховати в доньці поетку, помічаючи в неї неабиякі здібності до літератури. Але в цьому випадку домінуючим виявлялося критичне ставлення самої Вероніки до своїх можливостей. Деякі з її творів все таки побачили світ у літературних часописах, багато залишилися не друкowanими і були втрачені. Перелік же творів з її архіву досить коротенький. Інша справа з перекладами. Ще в сімнадцять років дівчина планувала займатися мовами. У вересні 1917 року, розмірковуючи над своїм подальшим життям, вона записала до щоденника: „...Мої плани приймають більш конкретну форму. Через 7 місяців я кінчаю гімназію. Я рішила, що треба зразу взятись за голову і не теряти марно часу. Звичайно, все залежатиме од війни. Коли вона ще не скінчиться, то я першим ділом роблюся сестрою і пристроююся до серйозної роботи в якомусь лазареті...

Восени поступлю в університет на філологічний фак[ультет] і візьму собі франц[узку] і італійську мову. Паралельно з цим

будузанімаюсь практичним французьким і коли зможу, англійським. Музику я теж буду підтримувать...”⁴⁴.

Вступ і навчання за настановою матері на юридичному, а пізніше на економічному факультеті їй не випадково видавалось безглуздим, і зміна фаху таким чином теж виглядає досить умотивованою і зрозумілою.

Огляд щоденників як джерела до вивчення особистості В. О. Черняхівської неможливо закінчити, не звернувши увагу на світогляд дівчини, який у ході викладу її міркувань досить повно відбився у щоденниках. Перш за все зазначимо, що для неї навіть у досить зрілому віці була притаманна така риса як інфантильність. Одночасно, вивчаючи матеріали щоденникових записів, не можливо не помітити зовсім не дитячих чи юнацьких, довгих міркувань про життя, про всевіт, про місце і призначення в ньому людини. Саме людське життя було для неї, у широкому сенсі, найбільшою цінністю, про це яскраво свідчить один із записів, зроблений восени 1917 року: „...Люде можуть робити великі відкриття, розум їх може дивувати, захоплювати, але пройде 2-3 століття і на ученє їх почнуть дивитись, як на щось невірне, а ще деякий час і забудеться і воно; в даний момент нас хвилює питання щодо устрою Росії, до долі революції, але років через 50–100 ми одійдем в історію, про революцію 1917 року будуть вчить в підручниках, про Керенського про український рух, але це будуть мертві слова, події повторяться і, може ще в якійсь державі будетака-ж революція, але все це буде давно відомим – всяке действе вызивает противодействие і т. д., в літературі, в мистецтві, в всьому старе одживає свій вік, робиться нікому непотрібним, хіба що якийсь аматор ним зацікавиться. І тільки в душі людини, в людині взагалі, не в ученому, або герої я бачу вічність...”⁴⁵. З подібними міркуваннями часто пов’язані роздуми про війну, революційні події та інші потрясіння 1917–1920 років. Війна в її розумінні виглядала безглуздою. Так само безглуздими були прагнення до влади, політична боротьба, амбіції. Все це виглядало не вартим тих жертв, які за собою потягло. Досить показовим у цьому аспекті став запис, зроблений невдовзі після смерті І. М. Стешенка, у якому дівчина приходиться до ви-

сновку, що війна і політична боротьба безглузді та непотрібні, оскільки відбирають найбільшу цінність – життя людини⁴⁶.

Сенс життя для неї нерідко вкладався у переживання витонченого почуття. Особа юної Вероніки безкінечно прагнула прекрасного, майже все навколо сприймалося творчою поетичною свідомістю 18 річної дівчини через переживання естетичних почуттів. Все грубе, потворне неодмінно навівало на неї розпач і песимістичні думки. Краса, на думку Вероніки, мала бути у всьому, в цьому виявлявся і сенс життя. Але все було знищене війною, зруйнований старий світ і темний та незрозумілий новий, сповнений переслідувань, з втратою звичних духовних орієнтирів, з девальвованими цінностями, такими як мораль, благородство, здався непридатним для життя. Спочатку революція була сприйнята Веронікою Олександрівною як одне з найбільших звершень в історії нашої держави. Але подальші події визвольних змагань 1917–1918 р., мобілізація до лав української армії близьких друзів та знайомих Вероніки, загибель багатьох з них у вирі громадянської війни, битві під Крутами, три вступили більшовиків до Києва, жорстоке вбивство дядька, Івана Стешенка, а потім зміна життєвих цінностей та орієнтирів, які прийшли зі встановленням влади більшовиків, суттєво вплинули на світосприйняття Вероніки. Прагнучи до ідеалу, жінка не могла зрозуміти нових канонів, поглядів, не розуміла вона й прірви між тим, що пропагується, і виконується насправді. Тому щоденник двадцятих років позначений нотами розчарування, коли смерть видається кращою за життя. З цього часу вже мало що видавалось привабливим і веселим. Натомість в інших джерелах постає зовсім протилежний образ молодої красуні, життєрадісної, сповненої енергії, але байдужої до багатьох подій.

Отже, щоденники В. О. Черняхівської дають змогу дослідити, як доба української революції та громадянської війни відбилась на долі молодої людини, позбавивши її відчуття особистого щастя, зруйнували гармонію між нею та навколишнім світом.

Важливим джерелом виступають щоденники при вивченні ставлення дівчини до батьків, особливо до матері, рідних, подій в родині Старицьких, Черняхівських, Стешенків. Хоч ці згадки

і епізодичні, але дають можливість уточнити ряд фактів при дослідженні сімейної історії, ширше зрозуміти стиль життя родини, стосунки в родині Старицьких–Черняхівських–Стешенків. Щоправда, відомості ці малоінформативні, найчастіше Вероніка описує свої враження та своє ставлення до рідних. Наприклад, такими є записи про смерть І. М. Стешенка: “До власної невпинної нудьги єднається горе близьких, про яке без страху і думати не можу. Хоч би Ярکو⁴⁷ залишився живим – ця думка доводить до божевілля. Які підлі ті, хто зважається на вбивство людини. Не можу повірити цьому страшному жорстокому факту. Мене дратує спокій цієї „равнодушною природи”, і моя змушена інертність. І уявляю собі розпач Оксани⁴⁸, мами, Ярка, уявляю похорони...”⁴⁹. І далі: “...Нема нічого, що-б єднало мене з минулим, – нічого... А зараз може спускають в землю гроб з І[ваном] М[атвійовичем]. Яке дивне, незрозуміле це життя. Чи хто-небудь сподівався, що раптово, так раптово, вночі з-за кута його уб'ють якісь подледи. Вчора, коли я почула „по ошибке” мені зробилось гидко. „По ошибке” убити живу людину, одняти у неї життя...”⁵⁰. Загалом інформація про життя родини Стешенків не знайшла значного втілення на сторінках щоденників В. О. Черняхівської, є короткі згадки про негативне ставлення родини до першого шлюбу двоюрідної сестри Вероніки, Ірини Стешенко, смерть новонародженої дитини Ірини Іванівни.

Короткорозглянувши щоденники Вероніки Олександрівни як джерело до реконструкції її просопографічного портрета, можемо зробити такі висновки. Перше, у щоденникових записах 1917–1920 рр., 1922–1924 рр. В. О. Черняхівської відображено ряд фактів її біографії, які не знайшли втілення у інших джерелах цього періоду – листах та особових документах. У матеріалах пізнішого періоду відомості про цей проміжок її життя зовсім відсутні. Отже щоденникові записи є унікальним джерелом при дослідженні біографії та творчості Вероніки Черняхівської у 1917–1924 рр. Друге, саме у щоденниках знайшли відображення формування світогляду перекладачки, її смаки, погляди на різні сторони буття, прагнення та уподобання. На сторінках зошита постає високоосвічена, витончена, мрійлива, творча особистість,

яка не сприймає буденності, а прагне до вишуканого буття, наближеного до мистецтва. В окремих записах спостерігається протиставлення власного я навколишньому світу. Мистецтво, особливо література, виступало для неї порятунком від «грубої» реальності, а час від часу замінювало її. Із щоденникових записів можна помітити, що на світогляді молодої жінки суттєво позначився вплив песимізму творів Рода, прагнення до екзотичної вишуканості почуттів Лоті, мотивів занепаду Верлена. Третє, щоденники В. О. Черняхівської дозволяють спостерігати, як бурхливі події доби української революції та громадянської війни вплинули на становлення особистості, адже джерела в повній мірі ілюструють залежність життя молодої людини, зміну її поглядів, настроїв, уподобань від навколишніх подій. Важливими є щоденники при дослідженні і наступних років життя В. О. Черняхівської, оскільки зроблені нею записи допомагають зрозуміти низку подальших фактів її біографії, таких як обрання фаху перекладачки, перший шлюб, відмову виїхати назавжди до Німеччини.

Отже, щоденники В. О. Черняхівської, позначені високими інформативними можливостями з точки зору дослідження основних моментів її життя та творчості, (хоч і мало інформативні з точки зору відображення у них історичних подій, на що в свою чергу суттєво вплинули численні вилучення) є важливим джерелом як при реконструкції просопографічного портрету перекладачки, так і при вивченні особистості на тлі епохи загалом.

¹ Старицька-Черняхівська Людмила Михайлівна (1868–1941) – письменниця і громадська діячка. З 1895 р. брала участь у роботі Літературно-Артистичного товариства, з 1908 р. входила до складу Товариства українських поступовців, з 1912 р. – голова Київського українського клубу „Родина”. З 1917 р. входила до складу Української Центральної Ради, працювала у Департаменті Мистецтв при Генеральному секретаріаті освіти України. Як письменниця відома драмами „Сафо”, „Гетьман Дорошенко”, „Мазепа” та ін., спогадами про Лесю Українку, Михайла Старицького, Володимира Самійленка та ін., перекладами творів західноєвропейської літератури.

² Старицький Михайло Петрович (1840–1904) – видатний український драматург, поет, прозаїк, перекладач, громадський і театральний діяч. 1883 р. очолював першу українську професійну трупу режисером, у якій був М. Л. Кропивницький, серед акторів – М. К. Садовський, М. К. Заньковецька, П. К. Саксаганський та ін.

³ Наприклад у збірнику „СВУ”, що виданий у Нью-Йорку 1953 року, автори нарисів про Людмилу Старицьку–Черняхівську пишуть про те, що Вероніці вдалось втекти з-під арешту. Така сама версія, переважена жорстокими, але малодостовірними подробицями, подана у статті Н. Данилевської „Загублений рід Старицьких–Черняхівських–Стешенків”, надрукованої у збірнику „Визначні жінки України”. – Торонто – 1950. – С. 67–84.

⁴ Хорунжий Ю. М. Шляхетні українки. – К., 2003. – С. 111–132.

⁵ Черняхівська В. Тихокриланіч... // Зона. – 1998. – Вип. 13. – С. 232; З щоденника В. Черняхівської // Зона. – 1998. – Вип. 13. – С. 232–234; Черняхівська В. Листи // Зона. – 1998. – Вип. 13. – С. 234–237.

⁶ Грінченко Алла. „І весь світ був дуже задоволений...” // Зона. – 1998. – Вип. 13. – С. 225–231.

⁷ Грінченко Алла Миколаївна (1923 р. н.) – кандидат медичних наук, донька видатного музикознавця, фольклориста, педагога М. О. Грінченка (1888–1942). 1929 р. родина Грінченків оселилася у будинку за адресою Ладно-Кецховелі 31, у квартирі, де вже мешкали родини Черняхівських та Стешенків.

⁸ Справа Черняхівської-Геккен В. О. // Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. № 38768 фп.

⁹ Справа Черняхівської-Ганжі В. О. // ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. № 63406 фп.

¹⁰ Петровская И. Ф. Биография: Введение в науку обозрение источников биографических сведений о деятелях России 1801 – 1917 годов. – СПб, 2003. – С. 65–68.

¹¹ Справа Черняхівської-Ганжі В. О. // ЦДАГОУ. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. № 63406 фп.

¹² Довідка № 2818 від 3 серпня 1990 року про реабілітацію В. О. Черняхівської-Ганжі. Видана КДБ УРСР. – Київ. – 1990 р. // Музей Михайла Старицького (далі – ММС). – Книга Надходжень (далі – КН). – 585. – Рукописні документи (далі – РД). – 4.

¹³ Велігорський Константин Антонович (? – 1918) – військовий, у грудні 1917 р. вступив до лав української армії. Загинув 17 січня 1918 р.

¹⁴ Черняхівська В. Щоденник 1917–1918 рр. // ММС – КН. – 6158. – РД–130. – 137 арк.

¹⁵ Черняхівська В. Щоденник 1918–1919, 1920 рр. // ММС – КН. – 11029. – РД–632. – 108 арк.

¹⁶ Черняхівська В. Щоденник 1922–1924 рр. // ММС – КН. – 11026. – РД–634. – 55 арк.

¹⁷ Свласенко Іван (?–?) – перший чоловік В. О. Черняхівської

¹⁸ З відомої інформації І. Свласенкоробив спроби у написанні оригінальних, здебільшого поетичних, творів, але у даному зошиті записи його рукою відсутні

¹⁹ Стешенко Ірина Іванівна (1898–1987) – акторка та перекладачка Працювала у театрі „Березиль” Леся Курбаса, пізніше у Харківському державному театрі ім. Т. Г. Шевченка З 1945 р. зберігала родинні речі та архів, які за заповітом Ірини Іванівни перейшли до фондів Музею видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського та Михайла Старицького

²⁰ Черняхівська В. Щоденник 1917–1918 рр. // ММС – КН. – 6158. – РД–130. – Арк. 13, 23, 26б, 36, 37, 47, 48, 48б, 50, 72, 76б, 76в, 108, 108б, 109б, 110, 118, 119, 119б, 126–132.

Черняхівська В. Щоденник 1918–1919, 1920 рр. // ММС – КН. – 11029. – РД–632. – Арк. 16, 27, 60, 82, 83, 84б, 85б, 99б, 100, 104.

²¹ Черняхівська В. Щоденник 1917–1918 рр. // ММС – КН. – 6158. – РД–130. – Арк. 21.

²² Там само. – Арк. 119.

²³ Черняхівська В. Щоденник 1917–1918 рр. // ММС. – КН. – 6158. – РД–130. – Арк. 11, 22, 44, 49, 96, 97, 100; Черняхівська В. Щоденник 1918–1919, 1920 рр. // ММС – КН. – 11029. – РД–632. – Арк. 16, 27, 57; Черняхівська В. Щоденник 1922–1924 рр. // ММС – КН. – 11026. – РД–634. – Арк. 9б, 42, 43.

²⁴ Черняхівська В. Щоденник 1917–1918 рр. // ММС. – КН. – 6158. – РД–130 – Арк. 37.

²⁵ Черняхівська В. Щоденник 1917–1918 рр. // ММС. – КН. – 6158. – РД–130. – Арк. 55, 58зв., 59, 63, 64зв, 65, 68, 68зв, 70зв., 72, 92зв., 93, 94зв., 97, 98зв, 100, 102 зв., 103, 107зв., 110зв., 123, 123зв, 124; Черняхівська В. Щоденник. 1918–1919, 1920 рр. // ММС – КН. – 11029. – РД–632. – Арк. 3, 5, 6, 11, 15, 21, 23, 28, 38, 58, 62, 66 72зв., 73, 76зв., 79, 86, 91, 101; Черняхівська В. Щоденник 1922–1924 рр. // ММС – КН. – 11026. – РД–634. – Арк. 13, 21, 27, 27зв., 30, 30зв., 34зв., 37зв., 38, 38зв., 39.

²⁶ Шульгин Володимир (1894–1918) – студентський діяч, з 1913 р. організатор і керівник Української Студентської Громади в Києві. З 1917 р. член Виконавчого Губернського Комітету Ради представників Київщини. Загинув у битві під Крутами.

²⁷ Черняхівська В. Щоденник 1917–1918 рр. // ММС. – КН. – 6158. – РД–130. – Арк. 58зв.

²⁸ Там само.

²⁹ Черняхівська В. Щоденник 1922–1924 рр. // ММС – КН. – 11026. – РД–634. – Арк. 38зв.

³⁰ Велігорський К. Лист до Черняхівської В. // ММС – КН. – 6802. – Листи (Л) – 647.

³¹ Черняхівська В. Щоденник 1917–1918 рр. // ММС. – КН. – 6158. – РД–130. – Арк. 39.

³² Черняхівська В. Щоденник 1917–1918 рр. // ММС. – КН. – 6158. – РД–130. – Арк. 97.

³³ Чикаленко Є. Щоденник (1907 – 1917). У 2-х т.: Документально-художнє видання. – Т. 1. – К., 2004. – 428 с., Т. 2. – К., 2004. – 464 с.

³⁴ Єфремов С. Щоденники 1923–1929. – К., 1997. – 834 с.

³⁵ Rod'a (франц.) Род, Едуард (1857–1910) – французький письменник, творчість якого засвідчила перехід від натуралізму до інтимно-психологічної прози. Твори „Пальміра Велар”, „Воскресіння”, „Поток” та ін.

³⁶ Riegn'a Loti (франц.) – Лоті, П'єр (1850–1923) – французький письменник, член Французької академії, засновник жанру колоніального роману. Твори „Азіаде”, „Бал в Іеддо”, „Матрос” та ін.

³⁷ Ростан, Едмон (1868–1918) – французький поет і драматург член Французької академії. Літературна діяльність розпочав у 80-х рр. ХІХ ст. збіркою поезій „Примхи музи”. Відомий за творами „Принцеса Мрія”, „Самаритянка”, „Сірано де Бержерак”, „Шантаклер”, „Остання ніч Дон Жуана” та ін.

³⁸ „La princesse lointaine” (франц.) – „Принцеса Мрія” (Paris, 1895) – драма Е. Ростана, у якій він подає поетичну модель світу. Сюжет твору ґрунтується на основі легенди про кохання трубадура Жоффруа Рюделя до принцеси Мелісінди. У драмі людина не протистоїть навколишньому світу, а гармонійно з ним зливається, типи героїв – витончені, рафіновані.

³⁹ Черняхівська В. Щоденник 1918–1920. // ММС – КН. – 11029. – РД–632. – Арк. 19–20.

⁴⁰ Черняхівська В. Щоденник 1917–1918 // ММС. – КН. – 6158. – РД–130. – Арк. 129.

⁴¹ Черняхівська В. Щоденник 1918–1920 рр. // ММС. – КН. – 1624. – РД–632. – Арк. 85.

⁴² Там само. – Арк. 30.

⁴³ Черняхівська В. Щоденник 1918–1919, 1920 рр. // ММС. – КН. – 1624. – РД–632. – Арк. 13.

⁴⁴ Черняхівська В. Щоденник 1917–1918 // ММС. – КН. – 6158. – РД–130. – Арк. 3.